

I Sverige använda frimärksautomater

Av Gunnar Stenerudh.

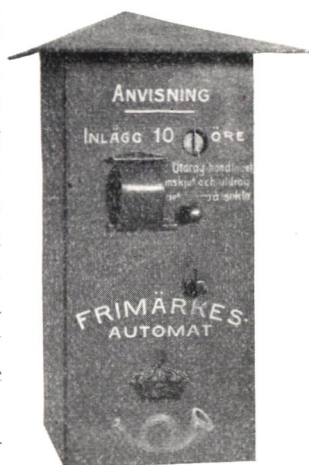
I början av 1900-talet började postverken i olika länder anställa försök med frimärksautomater i avsikt att såväl underlätta allmänhetens frimärksköp som avlasta en del arbete från personalen i postkassorna. Det svenska postverket inköpte år 1903 två av ingenjören S. Sjöstrand konstruerade frimärksautomater, den ena för 5-öres och den andra för 10-öres frimärken. De uppsattes i vestibulen till posthuset vid Rödbodtorget i Stockholm (huset Jakobsgatan 30).

Sjöstrands automat var på framsidan försedd med en myntöppning, ett handtag, som kunde dragas ut och skjutas in, samt ett frimärksuttag. Sedan man stoppat in myntet drogs handtaget ut, varvid myntet föll ned i en skåra i den del av handtaget, som befann sig inuti automaten. Handtaget sköts sedan in, varvid myntet via en hängarm förde en pendel, försedd med en tung motvikt, bakåt. Så drogs handtaget ut igen. Därvid slog pendeln tillbaka och matade fram ett frimärke. Samtidigt påverkades en hävstång som skar av märket, vilket därpå föll ned i uttaget.

Ungefär samtidigt med de Sjöstrandska apparaterna provade man även två automater av tysk tillverkning, den ena från Eisenwerke Gaggenau och den andra av märket Abel.

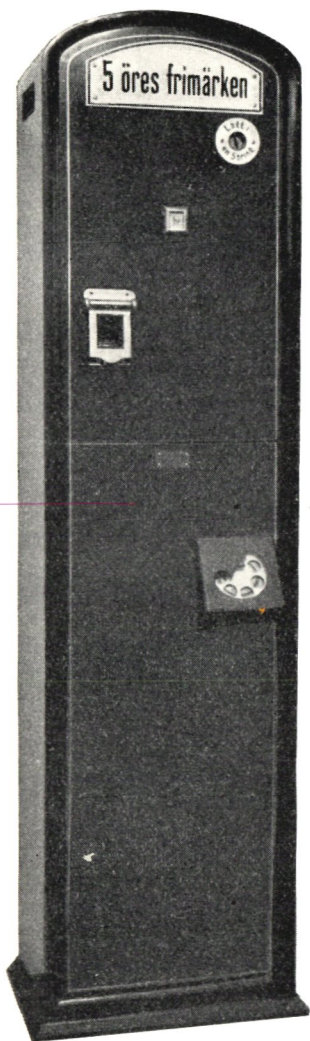
Sedan de Sjöstrandska apparaterna provats även på annat håll inom Stockholm ansågs försöken så pass lovande att, trots att bl. a. frimärkena vid stark fuktighet klibbade fast och gjorde automaterna obrukbara, generalpoststyrelsen uppdrog åt postdirektören i Stockholm att fortsätta med försöken. Beträffande den Abelska automaten ville man avvakta de resultat som det tyska postverket kunde komma till vid pågående försök med denna typ. Automaten från Eisenwerke Gaggenau slutligen visade sig fungera så otillfredsställande att den återställdes redan efter 14 dagars användning.

De fortsatta försöken med de båda Sjöstrandska automaterna slog inte väl ut. Allmänheten klagade gång efter annan över att apparaterna icke levererade märken, vilket man ansåg berodde på automatens "inveck-

1. Ingenjör S. Sjöstrands frimärksautomat. För 10-öres frimärken. I Postmuseum.

lade och ömtåliga mekanik” samt ofoget att i stället för mynt använda metallbitar som ofta fastnade i myntrännorna — ett oskick för övrigt, som svenska folket under de 50 år som gått sedan dess haft svårt att lägga bort. Följden blev att automaterna togs ur bruk år 1906.

2. Abels frimärksautomat.
I Postmuseum.

Under tiden hade firman Abel'sche Briefmarken — Automaten — Vertriebsgesellschaft i Berlin fortsatt med sina försök till förbättringar och hade slutligen fått fram en typ som uppgavs fylla alla anspråk. En provapparat för 5-öres frimärken sattes upp år 1907 i allmänhetens hall i Centralposthuset vid Vasagatan. Abels apparat skilde sig från andra typer därigenom att köparen erhöll frimärket utan att behöva göra någon annan handrörelse än att stoppa in myntet i en därför avsedd öppning. Den kraft, som behövdes för att få fram frimärket, lämnades nämligen av ett urverk. Sedan myntet stoppats in i öppningen följde det en ränna så konstruerad att myntet, om det ej hade den rätta storleken eller vikten, föll ned i en annan ränna och vidare fram till utlämningsöppningen. Falsa mynt av järn attraherades av en magnet. De äkta mynten lyfte upp en hävarm som satte urverket i rörelse, varefter en klocksignal tillkännagav att frimärket fanns att hämta i utlämningsöppningen. Postverket köpte år 1907 två stycken av de Abelska automaterna, den ena för huvupostkontoret i Stockholm och den andra för postkontoret i Malmö.

Det förefaller som om postverket icke skulle ha köpt flera apparater av den Abelska konstruktionen, trots att de visat sig fungera fullt tillfredsställande. Priset för varje automat, 875 kronor, var betydande, apparaten var på grund av sin storlek icke lämplig att anbringa utomhus, och — slutligen — pågick även i Sverige experiment för att få fram lämpliga frimärksautomater. Sålunda hade en ingenjör C. R. Wedelin, Stockholm, efter flera års

experiment konstruerat en apparat, av vilken generalpoststyrelsen år 1908 beslöt anskaffa sex stycken för 5-öres frimärken. De tillverkades av AB. L. M. Ericsson i Stockholm och kostade 300 kronor styck. Sedan de prövats i Stockholm, Malmö och Hälsingborg konstaterades emellertid att de var behäftade med rätt allvarliga brister och därför olämpliga att tas i

3. Ingenjör C. R. Wedelins »förbättrade frimärksautomat».
I Postmuseum.

allmänt bruk för frimärksförsäljning. Bl. a. erhöi köparen emellanåt icke något frimärke sedan myntet stoppats in i apparaten och den lämnade ej tillbaka mindre mynt och ej ens 5-öringar då frimärkena i automaten var slut. Dessutom var det svårt att sätta in nya frimärksrullar och avhjälpa fel inuti apparaten, då den på alla sidor saknade dörrar och därför vid sådana tillfällen måste tas ned från husväggen.

Med anledning av de framställda anmärkningarna gjorde Wedelin en del omkonstruktioner och lämnade år 1909 in ritningar på och beskriv-

ning över en "förbättrad frimärksautomat" (fig. 3). Automatens yttre hölje bestod av en plåtlåda och under denna var fästad en mindre låda som samlade upp mynten. Köparen stoppade in slanten i en springa på automatens vänstra sida och erhöll därefter frimärket genom att dra ut en låda på framsidan under automaten, alltså samma system som man ser på chokladautomater. Frimärksremsan löpte i en ränna ur vilken märkena matades fram med nålar som grep in i perforeringshålerna mellan märkena. Det yttersta märket i remsan klipptes av och nålarna fördes tillbaka för att på nytt föra fram nästa märke. Erforderliga rörelser inuti automaten för frammatning och avklippning av märkena åstadkoms då man drog ut lådan med det köpta märket. Då de flesta märkena i den insatta rullen blivit försålda tillkännagavs detta genom en vit skiva som visade sig bakom en liten glasruta på samma sida som myntöppningen. Då märkena i rullen var slut spärrades myntöppningen därigenom att en liten lucka föll ned framför densamma. Framsidan på automaten kunde öppnas med en nyckel, varför ny frimärksrulle kunde insättas utan att apparaten behövde tas ned från väggen.

Sedan de väsentligaste bristerna sålunda avhjälpats beställde poststyrelsen i slutet av år 1909 en provapparat för 10-öres märken, vilken skulle tillverkas av Telegrafverkets verkstad i Stockholm. I mitten på nästa år beställdes enligt tidigare överenskommelse med Wedelin ytterligare fem automater från samma verkstad, varav 2 st. för 10-öres och 3 st. för 5-öres frimärken.

Men det var icke endast Wedelin som den här tiden gick och funderade på den lämpligaste konstruktionen av en frimärksautomat. Bl. a. hade dåvarande maskinisten vid posthuset i Malmö, E. V. Nyberg, lyckats konstruera en apparat som demonstrerades för generalpostdirektören år 1909. Sedan en del vid demonstrationen påtalade brister eliminerats approvades Nybergs automat — för 5-öres märken — i Malmö i början av år 1910. Provet utföll väl och postdirektören i Malmö uttalade att "icke någon tillförne härstädes använd frimärksautomat torde såsom denna hafva uppfyllt de krav, som böra ställas å en frimärksautomat". Resultatet blev också att generalpoststyrelsen under år 1910 lät beställa ytterligare 7 st. automater, fem för 5-öres och två för 10-öres frimärken till en kostnad av 250 kronor för var och en.

Nybergs automat hade vissa likheter med Wedelins beträffande anordningen för frammatning av frimärken, nämligen små nålar vilka grep in i frimärksremsans perforering. Den väsentliga skillnaden bestod däri att den för frammatning och klippning av frimärket behövliga

kraften åstadkoms med motvikter och hävstänger och icke med spiral- och plattfjädrar som hos Wedelins apparat.

På framsidan av Nybergs automat fanns ett myntinsläpp, ett handtag, ett frimärksuttag, skyddat av en upplyftbar lucka, och ett litet glasfönster, innanför vilket en med ordet "Slutsåldt" märkt plåt visade sig

4. *Frimärksautomat av E. V. Nybergs konstruktion, år 1910.
I Postmuseum.*

då märkena i rullen var slut. På handtagets axel inuti apparaten fanns två trissor fastsatta på ömse sidor om en liten hävarm. Trissorna var försedda med tvärgående skåror, ställda mitt emot varandra. Sedan myntet stoppats in och handtaget vridits ett kvarts varv föll myntet ned i skåror. När handtaget vridits till sitt slutläge frigjordes en pendel som följt med under vridningen. Då den med en motvikt försedda pendeln

föll tillbaka följde trissorna med och myntet pressade ned hävarmen, som i sin tur satte matar- och klippningsmekanismerna i funktion. En friktionsrulle, som löpte mot frimärksremsan, orsakade att plåten med "Slutsåldt" föll ned då frimärkena i rullen var slut.

En nyhet var Nybergs myntprövare. Den omöjliggjorde användningen av falska mynt och var för övrigt så konstruerad att ett dylikt mynt vid handtagets rörelse föll ned i frimärksuttaget och kunde tas ut. Denna förmåga att återlämna oriktiga mynt hade icke Wedelins apparat, i vilken alla instoppade slantar föll ned i myntuppsamlingslådan under automaten.

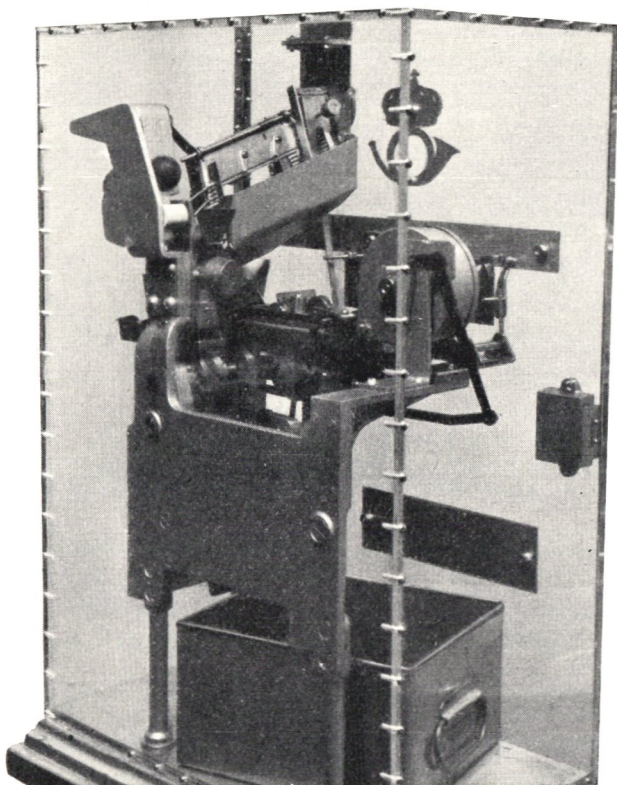
De apparater för 5- och 10-öres märken av Wedelins förbättrade konstruktion, som enligt vad tidigare nämnts beställdes åren 1909 och 1910, visade sig icke motsvara de förväntningar man hade ställt på dem. Bl. a. anmärkte man på att fjädrarna inuti apparaterna brast och att hela maskineriet fungerade så trögt att köparen emellanåt icke erhöll några märken.

Den provapparat för 10-öres frimärken av Wedelins konstruktion, som poststyrelsen beställde år 1909, kom att kosta 2.149 kronor, ett högst avsevärt belopp i jämförelse med vad styrelsen tidigare haft att betala för frimärksautomater. De övriga fem apparaterna kostade 900 kronor per styck. Med hänsyn till funktionsduglighet och tillverkningskostnad är det sålunda förklarligt att poststyrelsen i fortsättningen skulle komma att intressera sig för den Nybergiska automattypen vilken dessutom förbättrades och förenklades allteftersom tillverkningen fortskred.

Då postverket år 1914 startade en egen reparationsverkstad i Stockholm anställdes Nyberg som verkmästare där. Postverket förvärvade samma år rätten till hans patent rörande frimärksautomater och uppdrog åt den nystartade verkstaden att handha tillverkningen av de Nybergiska apparaterna. År 1915 var ett 20-tal automater för 5-öresmärken färdiga. Samtliga placerades ut inom Stockholm. I början av år 1916 tillkännagav poststyrelsen i ett cirkulär att ett antal av 200 nytillverkade frimärksautomater för 5-öres frimärken skulle utsändas till olika postkontor i landet. Samtidigt lämnades i cirkuläret en del föreskrifter rörande tillsynen m. m. över apparaterna. Experimentstadiet var nu passerat, man hade fått fram en tillförlitlig, inhemsk typ av frimärksautomat.

Postverkets verkstad tillverkade under de närmaste åren uteslutande automater för 5-öresmärken. Då lokalportot och riksportot i första vikt-satsen från den 1 juni 1918 höjdes från 5 till 7 öre resp. från 10 till 12

öre bestämde generalpoststyrelsen att de å verkstaden under tillverkning varande automaterna för 5-öres frimärken skulle förändras till automater för 7-öresmärken. Någon sådan apparat hann emellertid icke göras färdig, ifrågavarande porton höjdes redan från den 1 juli 1919 till 10 resp. 15 öre. Portohöjningarna medförde en större efterfrågan på automater för

5. Postmuseums frimärksautomat för museibesökare. Kåpan av plexiglas.

10-öres frimärken än vad som tidigare varit fallet. Postverkets verkstad igångsatte därför i början av 1920-talet tillverkningen av dylika automater.

Fram till mitten av år 1951 tillverkade postverkets verkstad utslutande automater för 5- och 10-öres frimärken. I anledning av att från den 1 juni 1951 lokalportot slopades och portot för inrikes brev i första viktsatsen höjdes till 25 öre har generalpoststyrelsen beslutat att hälften

av de i bruk varande automaterna för 5-öres frimärken, omkring 625 st., skall byggas om till att avse försäljning av 25-öresmärken. F. n. torde cirka 250 st. dylika apparater vara ombyggda.

Inom generalpoststyrelsen pågår sedan ett par år tillbaka undersökningar för att få fram nya förbättrade typer av frimärksautomater. Resultatet kanske blir en automat som kommer att tillhandahålla endast häften? Kanske postverket också kommer att placera ut frankostämpplingsautomater vilka datumstämplar och tar hand om de instoppade breven? Vi får vänta och se.